

NA MARGINAMA KNJIŽEVNOSTI NA ALBANSKOM JEZIKU U JUGOSLAVIJI

Miroslav K v a p i l , Praha

Jedna od specifičnosti - da je ne nazovemo paradoksom - albanske književnosti u Jugoslaviji je činjenica da se ona (zbog povijesno objektivnih, često politički subjektivnih i ostalih općih uvjeta) počela u pravom smislu stvarati i razvijati paralelno s osnovnom pismenosti; sa likvidacijom analfabetizma, otvaranjem škola, štampanjem novina i časopisa na albanskom jeziku. To međutim, ni u kom slučaju ne znači da je ona bez one potrebne baze: - bez tradicije narodne književnosti i opusa naprednih pisaca iz perioda albanskog nacionalnog preporoda (koji su često pisali arapskim pismom - albanski, ili arapskim pismom - arapski), djela pisaca između dva rata i revolucionarnog stremljenja za vrijeme drugog svjetskog rata i jugoslavenske Revolucije.

Dominantna komponenta albanske rodoljubive poezije iz perioda preporoda (kao i, razumljivo, kasnijih pjesnika) bila je glorifikacija slobode i borbe naroda za nacionalnu nezavisnost. Sinonim svih tih stremljenja iz prošlosti i imperativ ujedinjenja zarobljenog naroda razdjeljenog dvjema vjeroispovijestima i političkim šićardžijskim potkusurivanjem najbližih susjeda i prekomorskih "prijatelja" - bio je svijetli lik Skenderbegov. Jer Skenderbeg je punih dvadeset i pet godina, pobjedonosno vojujući protiv sultanskih ekspedicija, neumorno savladavajući unutrašnje razmirice, "razvio crvenu zastavu s crvenim dvoglavi orlom kao simbol slobodne i nepokorene zemlje. Sama ta činjenina otkriva jedinstven fenomen u protivturskoj borbi balkanskih naroda".^{1/} Unatoč umjetničkim i pjesničkim licencijama i romantičarskim hiperbolama postalo je Skenderbeovo ime, "predmet legendi, narodnih priča i pjesama" - "rodoljubivo nadahnuće pjesnika, njegovo ime je postalo ponos odbjeglih i iseljenika, koji su otišli daleko od svojega naroda i otadžbine". Zasluga umjetnika je bila u tome, što su "jednoj povijesnoj ličnosti koja je u viziji pobožnih ljudi predočena u obliku božanstva" - dali "lik čovjeka; njegovi nepobožni sljedbenici sada ga mogu smatrati genijem koji je snazi svoje individualnosti pune protuvrječnosti pripojio i snagu naroda".^{2/} Potrebno je međutim naglasiti da to nisu bile očajničke ekspedicije u prošlost i zatvaranje očiju pred posljedicama polamilenijskog ropstva i na-

cionalne tragedije. Umjetnici su svojim retrospektivnim pogledom, "svojom rodoljubivom poezijom pokušavali (...) i uspijevali ponovo oživjeti osjećaj heroizma, utonulog u bol od pet stoljeća, vršeći tako visoku humanu misiju".^{3/}

U novim političko-društvenim, ekonomskim i kulturnim uslovima poslijeratnog razvoja nove Jugoslavije, razvijala se nova literatura na albanskom jeziku. Zastupljena svim književnim rodovima i vrstama - pod uticajem matične albanske književnosti i prisne povezanosti sa savremenim tokovima književnosti jugoslavenskih naroda - ta je literatura svoja prva ostvarenja dala pretežno u poeziji. To je i razumljivo, jer se u vrijeme revolucije roman nije ni mogao razvijati. Ali za razliku od ostalih književnosti jugoslavenskih naroda, književnost na albanskom jeziku tek u posljednje vrijeme počinje crpiti materijal glavnog inspiracionog vrela - revolucionarnih ratnih događaja. Jer rat i revolucija nisu bili najznačajniji doživljaj samo generacije aktivnih učesnika, već je ta apokaliptička katastrofa svojim kolektivnim i individualnim stradanjima obilježila i najmlađu generaciju, koja je ostala, unatoč poslijeratnom entuzijazmu, stigmatizirana plimom atmosfere hladnoga rata, nervoznom psihologijom modernog čovjeka. Ovom prilikom spomenimo i jednu interesantnu disproporciju: - ta nova književnost, boreći se za svoj autentični i specifični izraz, neprekidno se suočava sa ukusom novih čitalaca, koji već poznaju najmodernije tokove ne samo književnosti jugoslavenskih naroda, probleme metične albanske književnosti, nego i dostignuća svjetske literature.^{4/} A to suočavanje i imperativ sve izgrađenijeg smisla za književnost nove generacije pisaca je "jedna od primarnih činjenica u razvoju ove literature, koja se, naročito u posljednje dvetri godine dana dosta uzdigla i približila pravom umetničkom kreiranju".^{5/} Unatoč svim oscilacijama, koja tu književnost čine bogatijom, potpunijom i šarolikijom, ona je svojim temama, motivima i literarnim preokupacijama, ostala vjerna domaćoj sredini, problemima i dilemama današnjice onoga regiona u kome doživljava svoju punu afirmaciju, sudbinski povezana sa interesima naroda kome je namjenjana i kome pripada svojim stremljenjima i zadacima.

Iako smo uglavnom spomenuli najvažnije momente koji su bili karakteristični za razvoj i napredovanje mlade albanske književnosti u Jugoslaviji, za njeno podmladjivanje (iako se ne može govoriti o "starim" i "mladim" po shvaćanjima ili podjelama na smjerove i izražajne orijentire; - podjele je moguća u stvari po godinama rođenja

vrlo važnu ulogu odigralo je izdavanje časopisa "Jeta e re" (Novi život, 1949), koji je oko sebe okupio piisce na albanskom jeziku iz svih krajeva Jugoslavije gdje žive Albanci (Makedonija, Srbija, Crna Gora i Hrvatska). Zašluga časopisa "Jeta e re" (kao i dnevnog lista "Rilindja", te časopisa za književnost i kulturu "Fjala" iz Prištine) je i u tome, što su u njegovom izdanju štampane i zbirke književnih kritika i studija (npr. Rexep Qosja "Književne epizode), kao i članci studije tekuće "dnevne" kritike. Konačno tu se najprije i "afirmisala srednja generacija pisaca" (E. Gjerqeku, E. Kelmendi, H. Mekuli, M. Isaku, F. Gunga).

Od pisaca, koji su se javili između dva rata, i koji predstavljaju kontinuitet i razvojni luk između književnosti pisane često ilegalno i u emigraciji, i književnosti iz rata a naročito poslije rata, najznačajnije je ime Esad MEKULI (1916), kome i pripada najznačajnija uloga pri pokretanju časopisa "Jeta e re". Njegovom zašlugom bila je jugoslavenska javnost upoznata na stremljenjima, traženjima i dostignućima mlade literature (izbor poezije "Pesme gorke i ponosne", 1962), dok je albanska javnost i najmlađa pjesnička generacija u njegovim prijevodima sa srpskohrvatskog jezika upoznala djela P.P.Njegoša, I.Mažuranića, J.Jovanovića-Zmaja, P.Vorance, R.Domanovića, P.Kočića, I.Gorana Kovačića, Ć.Sijarića, I.Andrića, kao i pjesme V.Majakovskog i S.Jesenjina. Uz njega potrebno je naročito spomenuti prozu Hivzi SULEJMANLIJA (1912), naročito njegovu zbirku pripovijedaka "Era dhe kolona" (Vjeter i kolona, 1959) i kazališni komad "Miu ne xhep" (Miš u džepu, 1958). Odmah poslije rata javlja se i Mark KRASNIQI (1920) sa svojim "nazorovski obojenim stihovima", pripovijetkama (Dedine priče) i stihovima za djecu, koji "odišu lokalnim koloritom usmene vrlo bogate književnosti, a ipak imaju suvremen oblik i izraz, aktualnu didaktičku sadržinu".^{6/} Prozom i dječijom poezijom bavi se Mehmed HOKHA (1924), glavni urednik časopisa za djecu "Gëzim" (Radost), koji je 1947. god. zamijenio učiteljski poziv za rad u novinama i pisanju uglavnom dječije poezije ("Vjerša", 1953; "Te kroni", 1960; "Kur fryn era", 1963). I drugi bivši učitelj Tajar HATIPI (1918) ulazi u književnost poslije rata (1946), dok je danas urednik časopisa za djecu "Pionieri" u Prištini - a zajedno sa Sitki IMAMIM : već navedenim autorima su u stvari "prvi pravi vesnici jedne nove literature". Ovamo je potrebno ubrojiti (iako se literaturom bavi tek od 1954. god.) i Sinane HASANLIJA (1922), učenika medrese, danas političkog radnika, koji se proćuo svojim prvim romanom "Rrushit ka nisë

na "Pjekaš" (Grobnište, koje se moglo da zri, 1957). Slijedila su još dva značajna romana "Nji matë e burbullit" (Jedna tmurna noć, 1961) i "Ku shpirtë lumi" (Gde se buzdija reka, 1963).

"To su pisci koji su poneli lavovski deo posla da ova mlada literatura, za kratko vreme, bude obogaćena mnogim dobrim stihovima, zbirkama, na na kraju i romanom, dramom i sl."^{7/}

Puna zanosu, iskrenosti, oduševljenja i optimizma, mlada albanske književnost u Jugoslaviji ispoljila se prvenstveno u najizrazitijem vidu književnog stvaranja - u poeziji. Razumljivo je - a to proizilazi i iz relativne mladosti pisaca - zato, što ta stremljenja doživljavaju svoje uspone ali i svoje padove i razočaranja. "Pa ipak, ta literatura svakim danom sve više uspeva da komplektno obuhvati život ljudi i da bude njegov veran odraz, polazeći nekad od unutrašnje čovekovè biti i psihe, a nekad spolja, od opisivanja".^{8/}

Reminiscencije na tešku mladost, melanholijska kao teški pečat prošlosti u kojoj je čovek bio vredjan i preziran - to je tematika suptilne poezije Envara GJERJAKU (1928), koji se književnošću bavi od 1946. godine ("Gjurmata e jetës"-Tražovi života, zbirka pjesama 1957, 1964; "Bebzat e mallit" - Zenica žeznje, zbirka pjesama 1960) a kao predavač na filozofskom fakultetu u Prištini poznat je kao predvodilac sa srpskohrvatskog i makedonskog jezika. Za poeziju Murata ISAKU (1928) je rečeno da joj je osnovna poenta ljubav prema čovjeku - "u onom gorkovskom smislu" (Glas planine, zbirka pjesama 1960; Nasamjano podne, poezija 1964). Ali on je i autor romana (Sunce zna svoj put, 1965) u kome dolazi do izražaja njegovo poznavanje (grupu za albanologiju završio je u Beogradu; po profesiji je profesor albanske u jugoslovenske književnosti) savremenih literarnih strujanja.

Baveći se literaturom od 1951. godine Hasan MEKULI (1929) sudjelovao je u nizu časopisa ("Jeta e re" - Novi život, "Perparini" - Napredak, "Rilindja" - Preporod) i prevodio sa srpskohrvatskog i sa albanskog jezika. Najinteresantniji je njegov rad knjiga sa naslovom "Veshtrime dhe muresa" (Dojmovi i razmatranja).

Vežan za ljubavne motive i koristeći "ispovijesti kao sredstvo otkrivanja najskrivenijih osjećaja u odnosima između voljenih i njihove psihologije su od početka, osnovna forma umjetničkog izraza"^{9/} Ramiza KELMENDIJA (1930). Služeći se modernom formom i pokušavajući dublje prodrijeti u psihologiju svojih likova, koji su imali i proživjeli "djetinjstvo zakašnjelo za jedan rat" i koji su puni "neživljene, izgubljene mladosti" - dao je Kelmendi najpopularnije prozne radove

među omladinom: "Bore i ožiljci" (1960), "Dvije ispovijesti" (1963), "Ispovijest jedne studentice" (1963) i roman "Kada se kose livade".

Rodjen iste godine (kao i Kelmendi) je jedan od najpoznatijih dječijih pisaca Maksut SNEHU (1930), urednik dnevnog lista "Rilindje", koji se u književnosti javio 1954. godine a 1959. objavljuje svoju prvu zbirku pjesama za djecu: "Kunora e kuqe" (Crveni vijenac). Slijede zbirke dječijih stihova: "Pikniku në qiell" (Izlet u svemir, poema za djecu 1962), knjiga pripovijedaka za djecu "Jemi dy motra" (Ja i moja sestra, 1964) i knjiga pjesama "Flamujt e zemrës" (Stijegovi srca, 1964).

Novinar ilustriranog časopisa "Zëri i rinisë" (Glas mladih), tridesetogodišnji Rrustam BERISHA (1938), poznat zbirkom pjesama "Skitnja intimom", izdao je zbirku pripovijedaka za djecu pod naslovom "Povratak".

Slična je orijentacija novinara u Radio-Prištini Jerim WKANITIA (1937) i Rrahmana DEDAJA (1939), koji je od pet knjiga pjesama, tri pjesničke zbirke posvetio djeci i omladini.

Kao primjer "do koje mere je napredovala misaona lirika" albanske književnosti u Jugoslaviji navodi se pjesnik Besim BOKSHI (1934), koji, iako je do sada objavio jednu zbirku pjesama ("Në pritje" - U očekivanju), predstavlja tim skromnim opusom vrlo značajan kvalitet orijentiran na unutrašnja zbivanja čovjeka "koga su ratne kataklizme opustošile i poremetile" - a čiji je credo, kao i pjesnikov: "Sadašnjost ćemo upoznati bolje vraćajući se u prošlost koja joj je prethodila". 10/

Poznat po prijevodima na arpskohrvatski jezik Adem GAJTANI (1935) po profesiji pravnik, bavi se literaturom od 1955. godine ("Svjetlost u srcu", zbirka pjesama 1961; "Večernje sunce-Jutarnje sunce", poetska drama 1962; "Vrata ćutanja", zbirka pjesama 1964) a poznat je ne samo kao prevodilac (i sa makedonskog jezika), već i kao sastavljač (zajedno sa pjesnikom G. Todorovskim) antologije albanske lirike na makedonskom jeziku.

Pišući isključivo poeziju, novinar "Rilindje", Fahredin GUNGA (1936) inspirirao je svojom poemom ("Poema o njima") kompozitora R. Mulića za istoimenu kantatu. Pjesnik "zavičaja i revolucije" štampao je (u pripremi ima zbirku pjesama "Porijeklo riječi") zbirku pjesama "Jutarnja šaputanja" (1961).

Svakako jedna od "najinteresantnijih pojava u ovoj literaturi" je uiteljica Ganimete NURA (1935), koja je stupila "u literaturu,

zrelo i neočekivano". U svojim ciklusima pjesama ("Za tebe, drugarice" i "Ja") glavna njena preokupacija je - sudbina žene, vjekovime neravnopravne, povučene u sebe, bez ličnog života i prava na sreću:

"- Drugarice, idi tokovima svoga svijetu
Zajedničkim korakom s kosama raspletanim
i na svaku vlas objesi po jedan dan života...
Smrvi prošlost -
tijelo otrovne kobre
i ređi svijetu - rasplela sam kose za budućnost,
Nisti sam izraz ovoga što se zbiva..."

(*"Za tebe, drugarice"*)

Baveći se literaturom od 1952. godine Azem SHKRELI (1938), bivši učitelj, direktor Pokrajinskog kazališta, objavio je tri zbirke pjesama, knjigu pripovijedaka i poznati roman "Kärvani i bardhë" (Bijeli karavan, 1960). Prva knjiga poezije štampana mu je 1960. ("Bulzat"-Pupoljci", druga "Pjesme o sebi" 1964. godine, dok je prozu i poeziju više autda e Kosova i Matohije objavio pod naslovom "Engjëjt e prugëve" (Anđjeli s ulice, 1963). Knjigu pripovijedaka "Syte e Eves" (Evijne oči) štampao je 1964. godine.

Kao srednjoškolec, sa šesnaest godina, objavljuje svoje prve radove u časopisu "Jeta e re" Anton PASHKU (1938). Prvu zbirku pripovijedaka ("Priče") objavljuje mu 1961. godine izdavačka kuća časopisa "Jeta e re" a zbirka proze "Dio radjanja" (1965) i "Kula" (1968) "Kilindja". Za njega je kritika konstatairala: "Istina, još uvek se kod njega zapaža izvrsna knjiškost, nedovoljna izraslost i okretnost u oslobadjenju od uzora, ali je on svakako jedan od najozbiljnijih predstavnika i nada proze u ovoj literaturi."^{11/} To je bilo prije deset godina - danas je on već tretiran kao jedan od najboljih mladih predstavnika moderne meditativne proze. Interesantna je činjenica da je poređ primjedbi kod A.Pashkua bilo najviše primjedbi prilikom valorizacije djela Rexhapija SULOJA. Bez ulaženja u detalje potrebno je ovaj fenomen pozitivno ocijeniti, jer je to simptomatično za književnu kritiku, koja više ne prima sve što se piše albanskim jezikom bez kritičkog tona. Iako je sud koji citiramo bio izrečen prije deset godina, on je interesantan i potvrđuje našu gornju konstataciju: "Istina, njevoj reči u priličnoj meri nedostaje zbijenost, aforističnost. Ona se često predaje nagonskom postupku i razvučena je. Ali, u njevoj prozi postoji nešto što nedvosmisleno govori da, ako bi poavetio malo

više brige svome poslu, biroci može da postigne mnogo i da bude značajan pripovedač. Više osećanja za realnost, više brige za stil i kompoziciju, više poznavanja sredine koju slika u svojim delima, a uz to i više poznavanja i izučavanja jezika, to je potrebno ovom inače talentovanom piscu, koji je već istupio sa nizom interesantnih poduhvata". 12/

Unatoč tome, što ovaj marginalni pregled nema aspiracija da obuhvati sve pisce i sve oblasti književnog stvaranja, potrebno je navesti još romansijera i autora radio-drama, novinara dnevnog lista "Rilindja" Nebil DURAKU-e (1934), poznatog po romanima "Kaludjerica" i "Zavjetrina", te radio-dramama "Trgovac vražjeg zalagaja" i "Kuda vjatar puše". Dalje prevodioca sa francuskog Muhameda KERVESHILJA (1935); novinara i književnog i filmskog kritičara i esejistu Samedina MUMGJIU (1938), autora zbirke pripovijedaka ("On i vrijeme") i zbirke pjesama ("Naspram orhideje"); "romantičarski raspoloženog ali vrlo sočnog pjesnika s blagom lirikom o motivima sijela" Dina MEHMETLJA (1939); autora dve romana - "Planinka" i "Ugašeno ognjište" - Nazmi RAHMANIJA (1940); "mladog ali vrlo talentiranog pjesnika tananih osjećanja i divnih simbola" Ali PODERLJU (1942), autora četiri zbirke pjesama (npr. "Dozivi" i "Lili i naša sloboda") i knjige proze; - kao i "najmladjeg" Beqir MUSLIU (1945).

Rezimiramo li uspješan rad književnika na albanskom jeziku u Jugoslaviji od 1945. godine do naših dana, vidimo da je pred nama znatan opus visoke umjetničke vrijednosti, sa svim novim atributima modernog izraza i jasnom humanističkom orijentacijom. "Po svojoj vezanosti za jezik, za tradiciju, po lokalnom koloritu, ona je književnost albanska, ali po sadržajnim intencijama, ona je jugoslovenska, jer se stvara u novoj socijalističkoj zajednici i nosi pečat novog vremena". 13/

P o z n a m k y

- 1/ I. B o ž i ć , Značaj Skenderbegovog dela. Povodom proslave 500-godišnjice smrti, Politika 7. i 1968.
- 2/ R. J o s i j a , Skenderbeg i rodoljubiva poezija, Mogućnosti XVI, Split 1959, 4, s.465.
- 3/ Ibidem, s.461.
- 4/ Dovoljno je samo pogledati katalog izdavačke kuće "Rilindja" iz Prištine za 1967/68. godinu. Nalazimo tu prijevode: W.Saroyana, J.Londona, A. Saint-Exuperya, L.Leonova, A.Gidea, A.Camusa, M.Solihova, A.Moravie, S.Jesenjina, J.P.Sartra, A.Tolstoja, M.Twaina, A.F.Čehova, O.Wildea, M.Gorkog itd.

- 5/ H. M e k u l i , Mlada šiptarska književnost, Politika 16.VIII 1959.
- 6/ V. S h i t a , O albanskoj književnosti u Jugoslaviji, Mogućnosti XVI, Split 1969, 4, s.376.
- 7/ H. M e k u l i , Ibidem.
- 8/ H. M e k u l i , Ibidem.
- 9/ V. S h i t a , Ljubavne ispovijesti Ramiza Kelmendija, Mogućnosti XVI, Split 1969, 4, s.406.
- 10/ A. D e m e J a s i q i , Svijet poezije Besima Bokshija, Mogućnosti, Ibidem, s.473.
- 11/ H. M e k u l i , Ibidem.
- 12/ Ibidem.
- 13/ H. M e k u l i , Književnost na albanskom jeziku u Jugoslaviji. S. L u k i c , Savremena jugoslovenska literatura 1945-1967, Beograd 1968, s. 23-24, 38.

SOME NOTES ON ALBANIAN LITERATURE ISSUED IN YUGOSLAVIA

The specificity of the literature written in the Albanian language in Yugoslavia lies - first of all - in the fact that it started - in the true sense of the word - to be formed and developed together with propagation of knowledge of letters and development of fundamental education. Though, it has the necessary foundation: both the tradition of the national literature and works of progressive writers from the period of the Albanian national revival and a number of writers from the period between the two wars, of the Yugoslavian revolution and national liberation fight. These are the main elements of this literature which is in its relation, tradition and local colouring Albanian and in its contents intentions Yugoslavian as it develops in a new socialist society with a seal of the new period.